

Hézsö István EGY TÁNCOS-GYŪJTŐ ÉS A XX. SZÁZAD FRIDERICA DERRA DE MORODA története

A balett világát nem csupán táncosok és koreográfusok alkotják, de a háttérben létező megannyi szakma és szenvedély képviselőit is ide soroljuk. A „szükséges rossz” – azaz: a kritikusok – mellett ott vannak például a tánc-történészek és memorabilia-gyűjtők is. Utóbbiak jelentik talán a legrejtőzködőbb, legláthatatlanabb csoportot. A Gyagilev-társulattal induló, XX. századi balett-renaisszánsz kitermelte magából az úgynevezett balettomanókat a tánc nagyhatalmainak számító országokban. Most ejtsünk szót közülük azokról, akik jelentős emlék-kollekciókat halmoztak fel és magyarok, vagy magyar származásúak voltak.

Álljon itt a négy legjelentékenyebb neve, kik közül az egyik tanulmányom főszereplője. Milloss Aurél táncos-koreográfus kollekciójáról kevesen hallottak itthon és választott hazájában, Olaszországban is. A hatalmas anyag gazdája halála után a velencei Fondazione Cini tulajdonába került. Jelentős gyűjtő volt az Operabalett hajdani igazgatója, a legendás pedagógus, Nádas Ferenc, akinek ezt az oldalát Budapesten kevéssé ismertük. Nádas mester hatalmas kincsesládájának sorsáról özvegve, Marcella hajdani szavaiból értesülhettünk, aki szerint „a mi szép szakmai könyvtárunk teljesen elveszett”. A harmadik nagy gyűjtő dr. Dienes Gedeon volt, kinek óriási könyvtára a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár állományát gazdagítja, hagyatékának további részei más gyűjteményekben találtak helyet. Három kollekció, melyek egyike külföldre került, másika elveszett, s csak a harmadik maradt az országon belül. A negyedik pedig „csak” magyar vonatkozású, mégpedig létrehozójának származása szerint. Friderica Derra de Moroda, aki gyűjteményével vált halhatatlanná, ugyanis anyai ágon magyar volt.

Friderica 1897. június 2-án, Pozsonyban született magyar művészettörténész-újságíró anyja (Némethy Olga) és görög kereskedő apa gyermekeként. A párnak még egy lánya volt: Minka – otthon németül és magyarul beszéltek. Friderica testvére színész, szubrett lett, aki németül játszott, többek közt Münchenben, így a család e városba költözött. Hősünk itt kezdett balettet tanulni, az akkoriban jó nevű balettmestertől, Flora Jungmantól. Az idős mesternő nem csupán a klasszikát, de Isadora Duncan szabad, kötetlenebb stílusú táncát is tanította iskolájában. Minka az akkor még zömmel német ajkú balti nagyvárosban, a mai Lettország székvárosában, Rigában kapott szerződést, így a család újból költözött. Friderica egy helyi orosz balettmesternél, bizonyos Jakovlevnél folytatta tovább tanulmányait, s indult vendéjátékokra más balti városokba is. Műsorai a kor divatja szerint épültek fel: voltak benne régi baettek (pas) és maga koreografálta, modern stílusú, mozdulatművészeti ihlettségű darabok is. A kritikusok felfigyeltek tehetségére, pozitív hangú írásaik segítettek neki, hogy bemutatkozhasson a cári Oroszországban is. Nem sokkal később eljutott az akkori Európa kulturális központjának számító Berlinbe is, ahol a kritika már kifejezetten Duncan követőjeként aposztrofálta, hozzá mérte. Ezzel az ajánlólevéllel már London meghódítása is csak idő kérdése volt. A metropoliszba 1913-ban érkezett meg, ahol a Frici van Derra (!) nevet ragasztották rá. Az újsághirdetéseken ez állt róla: „elragadó táncos, csodás hajjal”. Jelentős sikereket ért el, édesanyjával rögvest Londonba is költözött. Music hallokban lépett föl, olyan hírneves helyeken, mint az Alhambra, vagy az Empire, melyben remek balettkar szolgált a show-kban, s azt egy félig magyar mesternő, Katti Länner vezette.

A kor divatja szerint olasz balerinák képviselték a hagyományos balettet Albionban: olyan, mára már a múlt homályába veszett pályák ragyogtak fényesen akkoriban, mint Pierina Legnanié, Carlotta Brianzái, vagy Emma Palladinóé. Ezek más balerinákkal *à la travesti* táncoltak kettősöket, de már elvették akadtak valódi férfiak is az angliai táncszínpadon. 1908-tól azonban – még a világhíres Gyagilev-társulatot is kicsit megelőzve – megjelentek ott az első, nagyon jó klasszikus technikával rendelkező orosz táncosok, mint Lydia Kysht, vagy Adolph Bolm. E kiváló párost követte Grigorij (Georges) Kysht és Ludmilla Schollar. 1910-től egy még jelentősebb vendég, Anna Pavlova képviselte az orosz balettet Angliában, aki vendéjátékán megtöltötte a Hippodrome

Magyarok világhiradója

Felkérjük olvasóinkat, hogy legyenek mind munkatársai ennek a rovatnak. Ez a három oldal a külföldi magyaroké. Azoké természetesen, akik a tudomány, művészet, irodalom valamely ágában, vagy a társadalmi élet terén elismerést szereztek maguknak. Olyan nevekkkel is fogunk találkozni, akikről itthon nem is tudnak. Azok, akik külföldi lapokban bármilyen magyar sikerről olvasnak, — akiknek hozzátartozójuk arat sikert külföldön, vagy akik maguk érdekeltek ebben a rovatban — küldjék be adataikat, fényképüket és a lapkivágásokat hozzánk.

The Csárdás and Sortánc

Rica Derra de Moroda, adott ki Londonban. A „The Csárdás and Sortánc” címmel könyvet néhány hét alatt teljesen

elfogyott.

Ki az a Rica Derra de Moroda? Néhány idegen hangzású névről már kiderítettük a magyar eredetét. *Moroda kisasszony is ezek közé tartozik.* Magyarországon született, de korán külföldre került. Hat éves korában meglátta őt Enrico Cecchetti, a klasszikus táncok nagymestere — Pavlova, Karsavina és Nijinszkij tanára — és táncosnőt nevelt belőle. Néhány év múlva már a *Diagileff ballet tagja lett*; nem sokkal később a *londoni Palladium primaballerinája*. A háború alatt Londonban élt és vezető tagja lett az Imperial Society of Dancers-nek. Ez a szövetség küldte őt nemrég Pestre, hogy tanulmányozza a magyar táncot. Itt élt egy hónapig közöttünk, esendben, tanulmányait elfoglalva. Ennek a budapesti tanulmányutnak eredménye az angol könyv. Mikor a Társaság kongresszusán bemutatta a szóló csárdást és a sortáncot, — amelyet ötven angol fiú és angol lány táncolt — páratlan sikere volt. A lapok oldalakat írtak róla. Illet, hogy a Magyarok Világhiradója olvasóinak is bemutassuk. Budapesten még sohasem táncolt.

Rica Derra de Moroda

hatalmas nézőterét, majd a Palace színpadán kápráztatta el a londoniakat.

Moroda választhatott hát: balett, vagy mozdulatművészet? Mire dönthetett volna, kitört az I. világháború: az addig a „Hungarian Dancer – Beautiful Austrian” cégére alatt futó művésznő gyors identitásváltáson ment keresztül, mert nem akart a Nagy-Britanniában rekedt osztrák-magyar és német állampolgárok, a gyanússá vált német nevéek sorsában osztozni. Kapóra jött hát az atyai név, származás és a korábbi tanulmányok: innentől, mint az ősi görög táncművészetet hirdető és oktató táncos praktizált, meglehetősen sikeresen. Az újságok áradoznak művészetéről, a nézők el vannak ragadtatva: kibontott, térdig (!) érő hajjal, mezítláb táncol. „Hellenic” iskolájában „görög balett- és karakertáncot és ritmikus gyakorlatokat oktat, rengeteg a növendéke – az iskola hivatalos patrónusa Görögország konzulátusa.

A táncosnő négyszer is a *Dancing Times* című, rangos havilap címloldalára került, a magazinban rendszeresen hirdette iskoláját is, s benne rendszeresen cikkeztek fellépéseiről is. A háborút követően Németországban és Ausztriában turnézott, különösen Salzburgban aratott nagy sikert. Mindemellett folytatta tanulmányait is: rendszeresen látogatta a nagy olasz maestro, Enrico Cecchetti londoni iskoláját. Mestere annyira méltányolja technikai tudását, hogy tanári diplomát állított ki neki. Európában tartotta magát a „mezítlábas” stílus, Friderica e világtól kötődött el kissé, mikor oklevélét megkapta. Bár otthonosan mozgott a klasszika és a modern tánc világában, az előbbi választotta inkább, s jól jött neki a rangos oklevél: örömmel látták különböző német tánciskolákban, mint klasszikus balett-pedagógust. Még gyakran lépett fel, s előadásában immár a balett, a spicc-technika dominált: egyfajta hibridet hozott létre az általa művelt stílusokból. Ez akkor merész újításnak számított, de ma már tömegek alkalmazzák.

Derra 1925-ben írta meg első tánckritikáját, mégpedig a Salzburgi Ünnepi Játékokon bemutatott, Max Reinhardt rendezte, *A csoda* című pantomimikus táncműről. A *Dancing Timesben* (DT) közölt írással vette kezdetét táncszakírói pályája. Írt aztán a Harald Kreuzberg-Yvonne Georgi táncospár matinéjáról, 1929-ben, Londonban pedig megjelent a *Csárdás* és a *Sortánc* című könyve, melyben a nyugati szakmával ismertette meg a magyar tánc világát. A rangos brit szaklapnak elsősorban Ausztriából és Németországból küldött tudósításokat, 1929-ben összefoglaló anyaggal jelentkezett, *The Dances of Hungary* címmel (Ebben az időben a DT még nem zárkózott el annyira a néptáncról, mint manapság). Mindeközben pedagógusként is egyre elismertebb: a Cecchetti-társaság Dél-Afrikába küldte oktatni és vizsgáztatni. Derra aztán egyre szorosabb munka- és baráti kapcsolatba került egy nagyon fontos szakemberrel: Cyril W. Beaumont tánckritikus, táncörténész, könyvkiadó, antikvárius, kivételes jelentőségű szakkönyvek sorának szerzője nyitotta meg a világ első, táncra specializálódott antikváriumát Londonban, a Charing Cross Road 75. alatt, mely a világ balettmánjainak zarándokhelyévé vált hamarosan. Beaumont – számos egyéb munkája mellett – szerkesztette a Brit Királyi Táncakadémia sajtó lapját, a *The Dance Journalt*, hová Derra számos tudósítást írt, például dél-afrikai kiküldetéséről.

Friderica közben a német szaksajtóban is megjelent: rendszeres szerzője lett a Joseph Lewitan szerkesztette, rangos lapnak, a *Der Tanz*nak. Sokrétű munkásságának ezen éveiben kapta el a gyűjtőszennvedély, kollektívájába újabb és újabb kincseket szerzett meg. Angol nyelvterületen ekkoriban hatalmas számban jelentek meg szakkönyvek, de őt az antikvitások is izgatták: bibliográfiai kutatásait a British Museumban és az oxfordi Bodleian Libraryban folytatta. Ezek során talált rá például Gregorio Lambranzi egy, 18. század óta lappangó, igen ritka könyvére. Vagyonából futotta rá, hogy rendszeresen látogasson aukciókat, melyek során Noverre, Angiolini és Feuillet ritka, nagyon korai műveinek sorára tett szert. Bedolgozó munkatársként kulcsszerepet vállalt Beaumont *Complete Book of Ballets* című, 1937-es alapművének munkálataiban is. A kötetben jelentős nyilvánosságot kapott az akkor bontakozó, dinamikus fejlődő magyar balett, s ezt neki köszönhetjük: amennyire tudható, Beaumont soha nem járt Magyarországon, így biztosan Derra kezét kell keresnünk abban, hogy a hatalmas jelentőségű kötetbe, a balett bibliájába egész sor magyar táncmű bekerülhetett. Ott van Brada Rezső (azaz, a magyar szakirodalom egy részének téves tudomása szerint: Galafrés Elza) *Szent fáklya*, illetve Milloss Aurél *Kuruc mese* című műve – ezek csak Derra fordítói segédletével kerülhettek be a könyvbe. Ugyanígy került be lapjaira két Harangozó-koreográfia, a *Talán holnap* és a *Csizmás Jankó*. A könyvet 1942-ben és 1952-ben bővített formában újra kiadták, benne a magyar alkotásokkal, sőt, utóbbiban újabb Harangozó-opus, a *Rómeó és Júlia* is megtalálható már.

Derra elméleti munkásságának újabb állomását jelenti a párizsi *Les Archives Internationales de la Danse*, az AID 1931-től sajnos csak pár évig futó folyóirata, melyet Rolf de Maré és Pierre Tugal alapított és szerkesztett – a rangos lapba kizárólag angliai tánceseményekről tudósított. Magyarországról a lapba ekkor dr. Rabinovszky Máriusz és Lajtha László küldött írásokat. Az AID igen sokrétű tevékenységet folytatott: tánctudományi előadásokat, tánc- és koreográfiai versenyeket szervezett, kiállításokat rendezett, gyűjtött és archivált. Derra, párizsi tartózkodásai idején mindennapos vendég volt az intézményben. Magángyűjteményét – mely nőttön-nőtt – londoni házában őrizte: szeszélyes gyűjtőből professzionális magánkönyvtárossá vált, kincseiről precíz kartotékot készített. Ha hibákat talált, javította őket, s kiterjedt levelezése tanúsítja, hogy azokra a szerzők figyelmét is felhívta. Mindeközben pedig tovább tanított: az 1930-40-es években többször tartott mesterkurzusokat, melyek során különböző társulatok és iskolák sajátították el tőle a Cecchetti-metódust. Így került sor az 1940/41-es évadban arra a kurzusra, melyet a Porosz Állami Operaházban, Lizzie Maudrik balettmesternő felkérésére tartott. A náci ideológia ekkorra már nemkívánatosnak bélyegezte a mozdulatművészetet: Göbbels kijelentette, hogy az irányzat sötét és intellektuális, „mi viszont gyönyörű, nőies nőket akarunk látni, szép fodros kosztümökben”. Talán ez a mondat visszhangzott Robert Ley, a Német Munkafront vezetője agyában, amikor határozatot hozott arról, hogy német nemzeti balettegyüttest kell létrehozni, melynek repertoárja szigorúan csak a klasszikus iskola alapjain épülhet. Mindezt a háború poklának tornácán sikerült kifundálni.

Derrát 1941 tavaszán táviratban hívták meg Berlinbe. Régi, még Salzburgból jegyzett ismerőse, Heinz Tietjen államtanácsos, az akkori német színházi

világban élet és halál ura tolmácsolta a felkérést a balett-együttes megalapítására. Derra karnyújtásnyi közelségbe került régi álmához: régóta szeretett volna balettigazgató lenni. Háromnapnyi gondolkodási idő után igent mondott. Képzelnék el az abszurd helyzetet: Derra, brit útlevéllal a zsebében, nekiállt társulatot toborozni birodalom-szerte. A negyventagú együttes, a Reichsballett KdF fél év múlva, Berlinben mutatkozott be. A társulat strukturálisan független volt a német városi operaházaktól és azok mind kisebbre zsugorodó balett-együtteseitől. Szinte hihetetlen, de igaz: soraiban egyáltalán nem voltak németek! Táncoltak benne oroszok, finnek, észtek, hollandok, sőt, még egy magyar is: Orbán Gábor, Milloss Aurél egykori növendéke, aki mestere ajánlásával került egykor Németországba.

Göbbels tiltakozott Leynél, hogy miért egy brit állampolgár a társulat vezetője, de utóbbinak akkora volt a befolyása, hogy az együttes dolgaiba nem engedett beleszólni. A Reichsballett – melynek tagjai mentességet kaptak a frontszolgálat alól – 1941 augusztusától kezdett próbálni: hamarosan – Berlin Grünwald-nyegyedében – tágas villát találtak ki nekik négy próbateremmel, öltözőkkel és zuhanyzókkal. A würzburgi Mozartfesten bemutatott előadásukkal bemutatták és bizonyították, hogy a salzburgi csodagyerek nem csupán az *Eine Kleine Nachtmusikot* komponálta kifejezetten táncra, hanem – százával – menüettek, gavotte-okat, melyekből könnyen ki lehetett állítani egy egyfelvonásos balettet. A pásztorjátékra 48 helybéli fiattal bővítették ki az együttest, akik rizспорos parókákban, rokokó jelmezben adták elő letűnt korok táncait. Az est második darabja Schubert *Rosamundájára* készült, s a *Klasszikus szvit* címet kapta, míg a harmadik mű, a *Hungaria*, mellyel Derra megismételte az 1930-as években, a Markova-Dolin-együttesnek készített opuszát, némileg átdolgozva. Mindhárom mű nagy sikert aratott, bár több „vonalas”, náci kritikus próbálta meg írsaival a társulat és vezetője munkáját gáncsolni. Hozzá kell tenni, hogy az együttesben egyetlen olyan ember volt, aki náci párttagsági könyvvel rendelkezett.

A németeknek dolgozó Derra londoni házat mindeközben német bombatalálat érte: a veszteséggel maga csak 1945 után szembesült. Kincseiből kevés menekült meg: néhány barátja egy bank széfjébe menekítette azokat. Mindeközben a Reichsballett nehéz és veszélyes körülmények között turnézott. Hogy kiknek? Sebesült katonáknak például, akik pár óra elfeledhették általuk a háború borzalmaikat. Egyre rosszabb körülmények közt játszottak: megszokott játszóhelyeik, operák, színházak, mozik sora kapott találatot, ahogy a háború egyre inkább német területen zajlott. Derrát, mint angol állampolgárt aztán letartóztatták: úgynevezett védőőrizetbe (schutzhaft) helyezték. Fogságából amerikai csapatok szabadították ki, soraikban akadtak balettománok is. 1945-ben meghalt Derra édesanyja, aztán testvérének, Minkának férje is, aki a Paulaner sörfőzdék főreiszévese volt: tetemes vagyona feleségére szállt, majd Minka halála után Friderica örökölte meg a pénzt és a salzburgi villát. A gyűjtő ekkor újra nekiállt, hogy felépítse archívumát. Bécsi, berlini, londoni kiruccanásaiból újabb és újabb kincsekkel tért haza. Érdemes itt felsorolni pár kivételes zsákmányát, felfedezését, melyeket ő segített behozni a szakmai köztudatba.

Gregorio Lambranzi *Új és különleges tánciskola (Curieuse Theatralische Tantz-Schul)* című könyvét 1716-ben, Nürnbergben adták ki. A mű Derra fordításában jelent meg ismét a modern korban, Angliában. Gyűjteménye éke Johann von Müsters *Egy istenáldotta traktátus egy istentelen táncról (Ein gottseliger Tractat von dem ungottseligen Tanz)* című, 1594-ben megjelent kötete. Megjegyzendő, gyűjteménye legelső darabja (1918-ban szerezte meg) egy Blasis-mű volt (*Manuel complet de la danse*, Párizs, 1830)

Derrát az osztrák szövetségi oktatási és művészeti minisztérium professzori címmel tüntette ki. 1977-ben a Salzburgi Egyetem Filozófiai Fakultása díszdoktori címet adományozott neki. Őt magát és munkásságát Magyarországon sajnos nagyon kevesen ismerték. Vályi Rózi táncörténész ilyen kivételnek számított: 1956-os könyve (*A magyar balett történetéből*, Budapest, 1956) megtalálható a salzburgi Derra de Moroda-archívum könyvtárában is. A Táncművészet 1979 júniusi számában pedig meglepve fedezhetjük fel dr. Kaposi Edit kései nekrológiát is, melynek címe: *Derra de Moroda emlékének*.

Friderica táncpedagógiai munkájával sem hagyott fel: 1952-ben, Salzburgban balettstúdiót nyitott, melyben nagyszámú osztrák és külföldi növendéke sajátíthatta el – természetesen – a Cecchetti-metódust. Az iskola 1966-ig működött. Ezekben az években írta Margaret Craskéval közösen *The Theory and Practice of Advanced Allegro in Classical Ballet* című könyvét, mely Londonban és New Yorkban jelent meg és azóta számos kiadást megért.

Archivista tevékenységét és tudását számos, kiváló táncudós nyugtázta hálával – gyűjteményében sok egyedülálló kincs vált megismerhetővé, tanulmányozhatóvá. Egyikük volt a ma kilencvenötödik évében járó Ivor Guest, aki megírta számos nyugat-európai nemzet teljes táncörténetét. Szinte valahány könyvében megtalálhatjuk a Derrának szóló, meleg hangú köszönetnyilvánításokat.

Marian Hannah Winter *The Pre-Romantic Ballet* című könyve köszönetnyilvánításában így ír: „Nem Derra de Moroda gyűjteménye az, ami a legizgalmasabb, hanem Derra de Moroda maga”. E kötet aligha született volna meg Friderica és kollektívája nélkül, aki nem sokkal halála előtt úgy rendelkezett, hogy felbecsülhetetlen értékű könyvtára és archívuma a Salzburgi Egyetem zenetudományi intézetébe kerüljön. A professorok, az egyetemi hallgatók máig nagy hasznát veszik e csodás gyűjteménynek. A közel 3000 kötetet felölelő katalógus írását még ő kezdte el, a kész anyag 1982-ben, nyomtatásban is megjelent.

A Magyar táncművészeti lexikon előkészítő munkálatai során hiába próbáltam rávenni dr. Dienes Gedeon főszerkesztőt, hogy a szócikkre érdemesített külföldi magyarok névsorába Derrát is felvegyük, még akkor is, ha 1945 után csak alig tartott kapcsolatot Magyarországgal. Vonakodását talán egy hosszú évvel korábban történt találkozás indokolhatta: Dienes és felesége Salzburgban látogatta meg a dámát, aki meglehetősen hűvösen fogadta őket. Ő és a magyar szakma soha nem talált végül egymásra: Friderica Derra de Moroda 1978. június 19-én elhunyt.